

ТВОРЧИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

Дука Т. М., Рябошапка О. В.

ВСТУП

Реформування системи освіти в Україні спричинене зміною нового підходу до здійснення освітнього процесу. Основним акцентом сучасної школи є зосередження уваги на особистості дитини, її природних здібностей і нахилах. Набуває актуальності особистісно орієнтоване навчання, яке отримало втілення в педагогіці партнерства та принципі дитиноцентризму Нової української школи. Т. Мотуз стверджує: «Педагогіка партнерства передбачає співпрацю і відкритий діалог усіх учасників освітнього процесу (учнів, учителів, батьків) та базується на принципах поваги до особистості кожного, толерантності, доброзичливості й позитивному ставленні, прийнятті та погодженні спільних правил та обов'язків, визнанні цінності родини та учнівського колективу»¹.

Посиленої уваги потребують діти з особливими освітніми потребами, яким необхідне створення відповідних педагогічних умов та які (згідно з Концепцією Нової української школи) зможуть вступати до школи у віці фізичної готовності. Тривалість перебування в початковій школі для таких дітей можна буде подовжити з доповненням корекційно-розвивального складника². Окреслена проблема набуває актуальності на рівні держави та суспільства. Зокрема, Г. Омельчук зазначає: «Органи державної влади та органи місцевого самоврядування створюють умови для забезпечення прав і можливостей осіб з особливими освітніми потребами для здобуття ними освіти на всіх рівнях освіти з урахуванням їхніх індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів»³. Початкова освіта посідає провідне місце у створенні умов для здобуття молодшими школярами знань у безпечному освітньому середовищі, формуванні ставлень і навичок, які потрібні для того, щоб уникнути проявів

¹ Мотуз Т. Цінності професійної діяльності вчителя початкових класів Нової української школи. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : збірник наукових праць. Запоріжжя : КПУ, 2020. № 70. Т. 3. С. 85. DOI: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.70-3.15>.

² Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи. Київ : Міністерство освіти і науки України, 2016. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>

³ Омельчук Г. Проектна діяльність: розвиток пізнавальної активності та реалізація творчого потенціалу учнів. *Початкова освіта*. 2013. № 7. С. 12–13.

насилення, навчити безконфліктного спілкування, ненасильницької поведінки⁴.

У процесі взаємодії учнів під час освітнього процесу варто правильно організувати їх спільну роботу. Концепція Нової української школи наголошує на необхідності формування в дітей уміння працювати в команді. Така робота сприяє налагодженню гуманістичних стосунків між дітьми, формуванню вміння спілкуватися з іншими, поважати їхні потреби та інтереси⁵.

Нова українська школа – це осередок зацікавленості, відчуття задоволеності від отриманих знань та середовище креативу. Це школа, до якої учні ходять із задоволенням. Тут учителі чують запит думки від учня, навчають нестандартно мислити, не боятися оприлюднювати результати свого перебігу мислення та бути відповідальними громадянами української держави⁶.

Головним завданням Нової української початкової школи є забезпечення розвитку особистості дитини. Джерелами повноцінного розвитку є два види діяльності. По-перше, будь-яка особистість розвивається в міру освоєння минулого досвіду людства шляхом залучення до сучасної культури. В основі цього процесу лежить навчальна діяльність, яка спрямована на опанування знань і вмінь, необхідних для життя в суспільстві. По-друге, дитина у процесі розвитку самостійно реалізує свої можливості завдяки креативній діяльності. Така діяльність, на відміну від навчальної, не націлена на засвоєння вже відомих знань. Вона сприяє прояву в особистості самодіяльності, самореалізації, утілення власних ідей, які спрямовані на створення нового продукту діяльності⁷.

На рівні освітньої політики України розроблено низку документів, що регламентують систему функціонування початкової ланки в умовах

⁴ Починок Є. Ергономічні умови створення безпечного освітнього середовища початкової школи як чинник протидії булінгу. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : збірник наукових праць. Запоріжжя : КПУ, 2020. № 70. Т. 3. С. 100. DOI: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.70-3.18>

⁵ Бутенко О., Рябошапка О., Воеділо О. Моральне виховання молодших школярів: педагогіка партнерства в Новій українській школі. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5 «Педагогічні науки: реалії та перспективи»*. 2019. Вип. 71. С. 42–45. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2019.71.10.42-45>.

⁶ Корольова Л. Підготовка майбутніх учителів початкових класів Нової української школи до розвитку креативних здібностей молодших школярів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5 «Педагогічні науки: реалії та перспективи»*. 2019. Вип. 71. С. 147–151. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2019.71.34>.

⁷ Корольова Л. Підготовка майбутніх учителів початкових класів Нової української школи до розвитку креативних здібностей молодших школярів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5 «Педагогічні науки: реалії та перспективи»*. 2019. Вип. 71. С. 147–151. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2019.71.34>.

інклюзивної освіти, зокрема: Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 р., Концепцію Нової української школи від 27 жовтня 2016 р., Державний стандарт початкової освіти від 21 лютого 2018 р., Порядок організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2011 р., накази Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Плану заходів щодо забезпечення права на освіту дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітньому просторі» від 31 грудня 2015 р., «Концепція розвитку інклюзивної освіти» від 1 жовтня 2010 р. У їх реалізації спостерігаються позитивні тенденції щодо кардинального спрямування освітнього процесу на те, щоб кожна дитина стала повноцінним, самодостатнім, творчим суб'єктом діяльності.

Суттєвими, на наше переконання, є теоретичні дослідження сутності та специфіки інклюзивної освіти й методологічних основ її впровадження в освітній процес закладів загальної середньої освіти, здійснені такими вченими, як В. Бойко, Г. Бузова, О. Василенко, Г. Давиденко, І. Демченко, М. Захарчук, С. Іноземцева, М. Малік, Н. Назарова, К. Островська, О. Рассказова, Т. Скорик та інші. Проблему підготовки педагогічних працівників закладів освіти до формування творчої особистості дитини та визначення їх готовності до реалізації окресленої проблеми у професійній діяльності розглядали Л. Іщенко, І. Орос, О. Ляховець⁸. На позитивну оцінку заслуговують методичні напрацювання С. Акішиної, Л. Будяк, Л. Вавіної, І. Калініченко, Т. Скрипник, О. Чеботарьової та інших фахівців із питань модифікації освітнього середовища в інклюзивних умовах початкової школи.

Аналіз педагогічного досвіду закладів освіти на тлі впровадження інклюзивного навчання підтверджує необхідність забезпечення широкого спектра освітніх засобів для сприяння творчому розвитку дітей із психофізичними особливостями.

1. Основи творчого розвитку дітей молодшого шкільного віку в умовах інклюзивної освіти

1.1. Психолого-педагогічні основи творчого розвитку дітей молодшого шкільного віку

В умовах сьогодення освіта в Україні чималого значення надає формуванню та розвитку творчої особистості.

Актуальною є проблема формування творчої особистості на різних етапах її розвитку, зокрема й у молодшому шкільному віці. З огляду на

⁸ Іщенко Л., Орос І., Ляховець О. Психолого-педагогічна діагностика готовності майбутнього вихователя до формування творчої особистості дошкільника. *Наука і освіта*. 2017. № 10. С. 82–89. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2017-10-10>.

це основним завданням розвитку сучасної освіти України (Нової української школи), що визначене Концепцією Нової української школи, є формування творчої особистості – розкриття потенціалу кожної дитини⁹.

Визнаючи необхідність дослідження врахування вікових та індивідуальних особливостей дітей, потрібно детально зупинитися на психолого-педагогічних закономірностях розвитку молодшого школяра як суб'єкта креативного впливу педагога. Безумовно, цей вік є найбільш чутливим для формування творчості, тому що саме в цей час відбувається становлення новоутворень, від яких залежить творчий успіх дорослої людини. До цих новоутворень можна віднести такі властивості психіки, як розвиток фантазії та уяви, креативного мислення, виховання допитливості і спостережливості, формування вміння аналізувати явища середовища, порівнювати, узагальнювати факти, робити висновки, практично оцінювати діяльність, активність, власну ініціативу. Саме в початковій ланці закладу загальної середньої освіти починають формуватися й диференціюватися інтереси та схильності, потреби, що лежать в основі креативної діяльності¹⁰.

Проблема розвитку творчих здібностей особистості є однією із центральних у педагогіці, оскільки прогрес суспільства – це шлях постійної творчості, додання стереотипів і вироблення нових, нестандартних, часто несподіваних ідей, оригінальних підходів та шляхів їх утілення. Одним із головних педагогічних завдань є виховання людини, здатної акумулювати й творчо переосмислювати набутий досвід, досягнення людства в науці, культурі та мистецтві, а також розвивати технології¹¹.

Мета сучасної початкової освіти – виявляти індивідуальні нахили та здібності кожної дитини для цілеспрямованого розвитку¹².

⁹ Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи. Київ : Міністерство освіти і науки України, 2016. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20sередnya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>.

¹⁰ Корольова Л. Підготовка майбутніх учителів початкових класів Нової української школи до розвитку креативних здібностей молодших школярів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія 5 «Педагогічні науки: реалії та перспективи». 2019. Вип. 71. 2019. С. 147–151. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2019.71.34>.

¹¹ Павленко І., Курліщук І. Особливості розвитку творчих здібностей учнів засобами мистецтва в сучасній загальноосвітній школі. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : збірник наукових праць. Запоріжжя : КПУ, 2020. № 70. Т. 3. С. 89–93. DOI: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.70-3.16>.

¹² Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи. Київ : Міністерство освіти і науки України, 2016. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20sередnya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>.

Дефініція «творчість», на нашу думку, є ключовою у понятті «творчий розвиток», тому звернемося до трактування С. Гончаренка, вміщеному в «Українському педагогічному словнику», де узагальнено: «творчість – це продуктивна людська діяльність, здатна породжувати якісно нові матеріальні та духовні цінності суспільного значення»¹³. Своєю чергою розвиток творчого потенціалу діяльності, на думку зазначеного науковця, є важливою умовою культурного прогресу суспільства та виховання людини. Тому на всіх щаблях школи (початкової, середньої, вищої) необхідно звертати особливу увагу на формування в учнів різноманітних, глибоких і міцних систем знань, на максимальну стимуляцію самостійної діяльності учнів, на розвиток стійких творчих інтересів, цілеспрямованості творчих пошуків, наполегливості під час виконання творчих завдань¹⁴.

Л. Виготський поняття «творчість» розумів так: «На самому початку процесу, як ми вже знаємо, стоять завжди сприйняття зовнішні та внутрішні, що становлять основу нашого досвіду. Те, що дитина бачить і чує, є першими опорними точками для її майбутньої творчості»¹⁵.

У «Філософському енциклопедичному словнику» надано таке тлумачення терміна «творчість»: продуктивна діяльність за мірками свободи й оновлення, коли зовнішня детермінація людської активності змінюється внутрішньою самовизначеністю. Елементи творчості притаманні людській діяльності взагалі, проте як окремий різновид діяльності творчість характеризується продукуванням нових результатів. Розуміння творчості як інноваційного процесу було закладене Платоном. Буттєва визначеність творчості виявляється насамперед у факті життєдіяльності, яка за всіх індивідуальних, неповторних варіацій має загальнолюдські риси, характеризується універсальністю та необерненістю часового, темпорального процесу. З психологічного боку творчість пов'язана із самореалізацією індивідуальності, чинниками уяви, інтуїції, ейдетичності (ідейно-образного відчуття прихованих закономірностей), з евристичним мисленням¹⁶.

На думку Дж. Гілфорда, творчість – це природний процес, що зумовлюється потребою людства в подоланні напруження, яке виникає в незавершеній чи невизначеній ситуації. У його основі лежить

¹³ Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. С. 326.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Виготский Л. Воображение и творчество в детском возрасте: психологический очерк : книга для учителя. 3-е изд. Москва : Просвещение, 1991. 93 с.

¹⁶ Філософський енциклопедичний словник / за ред. В. Шинкарука. 2-е вид., доп. і перероб. Київ : Головна редакція УРЕ, 1986. С. 751.

дивергентне мислення, тоді як в основі інтелектуальної обдарованості особистості лежить конвергентне мислення¹⁷.

За визначенням В. Моляко, творчість – це процес створення чогось нового, раніше для конкретного суб'єкта не відомого¹⁸.

Таким чином, розвиток творчого мислення, різних видів пам'яті, уяви та фантазії, комунікативно-творчих здібностей – це ті завдання, які намагаються розв'язувати творчі педагоги в сучасному освітньому процесі. Адже потенціал творчості дитини неосягний і безмежний, потрібно тільки допомогти їй розкрити в собі ці джерела творчості, спрямувати їх.

Актуальною в розрізі досліджуваної проблеми є думка І. Демченко, яка зазначає: «Творчий розвиток – це динамічний процес формування особистості, спрямований на розширення спектра здібностей (пізнавальних, інтелектуальних, спеціальних: художніх, літературних, математичних тощо) та особистісних якостей (емоційності, сміливості уяви, фантазії, інтуїтивності тощо), які проявляються та збагачуються у практиці різних видів конструктивної діяльності, а результати її характеризуються новизною й оригінальністю»¹⁹.

Дитяча творчість невіддільна від таких важливих властивостей особистості, як самостійність, ініціативність, оригінальність, варіативність, зацікавленість, комунікабельність. Творча дитина прагне бути успішною, компетентною, самостійною, робити щось своїми руками, докладаючи потрібних для цього зусиль, долаючи труднощі. Вона виявляє ініціативу у грі, в іншій активності, висловлюючи свої пропозиції, залучаючи інших дітей до співпраці, виявляючи при цьому лідерські якості²⁰.

Розвиток творчих здібностей учнів передбачає впровадження в навчальну практику гуманістичного принципу організації освіти, коли в центрі освітнього процесу перебуває особистість учня з її потребами, інтересами й можливостями, а вчитель із набором педагогічних форм, методів і засобів виконує таку функцію, яка нівелює негативний вплив зовнішніх чинників на розвиток творчих здібностей учнів і певною

¹⁷ Гилфорд Дж. Три сторони інтелекта. *Психологія мислення* / под ред. А. Матюшкина. Москва : Прогресс, 1965. С. 433–456.

¹⁸ Моляко В. Психологические проблемы творческой одаренности. Киев : Знання, 1995. 52 с.

¹⁹ Демченко І., Пічкур М., Близнюк Т. Творчий розвиток учнів початкової школи засобами образотворчого мистецтва : монографія. Київ : Оміда, 2009. С. 20. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/577/1/МОНОГРАФІЯ.pdf>.

²⁰ Ватаманюк Г. Особливості використання дитячої книги в процесі розвитку творчості старших дошкільників. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2020. № 27. Т. 1. С. 224–229. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/27.203419>.

мірою стимулює останні. Проте визнання пріоритету освітніх інтересів учнів саме собою не забезпечує створення комплексу необхідних умов для ефективного розвитку в них творчих здібностей²¹. Необхідно погодитися з тим, що кожній дитині властиві тільки їй притаманні освітні запити. До того ж учні відрізняються не тільки освітніми інтересами, а й можливостями, зокрема рівнем і темпом засвоєння знань та опанування вмій. Тому будь-яке усереднення в навчанні (як на змістовому, так і на процесуальному рівні) є насильством над психікою дитини, гальмом у розвитку її творчих здібностей.

Науковці та педагоги-практики суголосні в тому, що сучасний навчальний процес має будуватися не на протиставленні інформаційної та творчої функції навчання, а на засадах глибокого й ефективного їх поєднання. Педагогічна теорія та практика свідчать про те, що знання, отримані механічно, не можна використати з метою продукування нових знань, тобто у творчій діяльності.

З огляду на це тільки дослід, уміле спостереження, дослідження об'єктів у їх взаємозв'язку сприяє засвоєнню реальних фактів та розвиває здібність до самостійної думки.

Загальний педагогічний прогноз розвитку пізнавальної діяльності учнів повинен точно розраховувати її перехід від репродуктивного рівня до репродуктивно-творчого, а потім від репродуктивно-творчого до творчого. Такий перехід виявиться цілком можливим за умови, коли учні матимуть відповідний обсяг знань, умій і навичок, зокрема репродуктивних і творчих, а також умітимуть самостійно одержувати їх.

Найважливішою умовою розкриття творчої активності школярів є створення загальної атмосфери доброзичливості, свободи, можливості досягти успіху для кожного. Варто намагатися організувати спілкування таким чином, щоб кожен зі школярів міг відкрито радіти результатам як власної, так і спільної творчості²².

Розвитку творчих здібностей учнів сприяє також упровадження відкритих методів навчання, що передбачають дискусії, оригінальні експерименти, учнівські проекти тощо. Дбаючи про розвиток творчих здібностей учнів, маємо навчати їх не лише того, як розв'язувати ті чи інші проблеми, а й здатності знайти відповіді на поставлені запитання²³.

²¹ Серета О. Розвиток і формування особистості молодшого школяра в умовах естетично-творчої діяльності. *Рідна школа*. 2015. № 4. С. 60–63.

²² Павленко І., Курлішук І. Особливості розвитку творчих здібностей учнів засобами мистецтва в сучасній загальноосвітній школі. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : збірник наукових праць. Запоріжжя : КПУ, 2020. № 70. Т. 3. С. 89–93. DOI: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.70-3.16>.

²³ Омельчук Г. Проектна діяльність: розвиток пізнавальної активності та реалізація творчого потенціалу учнів. *Початкова освіта*. 2013. № 7. С. 12–13.

Отже, думати людина починає тоді, коли в неї виникає необхідність щось зрозуміти. Відповідно, мислення починається з проблеми, питання, здивування або протиріччя. Проблемною ситуацією визначається залучення особистості до процесу мислення. Тобто проблемність під час навчання, а отже, і виконання творчих завдань є абсолютно природною в усіх випадках, тому варто намагатися застосовувати елементи проблемності в поєднанні з творчістю.

1.2. Характеристика інклюзивного освітнього середовища

Оновлення громадянського суспільства сприяє вдосконаленню демократичних цінностей. Тому інклюзивна освіта є життєво важливою умовою успіху будь-якої дитини як члена суспільства. Це створює великий потенціал освітнього процесу, який сприяє всебічному розвитку дитини, її успішній соціалізації, розвитку пізнавальних можливостей і формуванню ціннісних орієнтацій. Соціальні зміни ціннісних та моральних норм модифікують методологічну основу освіти, створюючи нове сприйняття міжособистісних взаємин²⁴.

У книзі «Показники інклюзії» британський учений Т. Бут зазначає, що інклюзія передбачає зміни. Це безперервний процес навчання та повноцінної участі у шкільному житті всіх учнів. Це ідеал, до якого можна прагнути, проте якого не можна повністю досягти. Однак реальна інклюзія з'являється у школі в той самий момент, коли починається процес забезпечення повноправної участі у шкільному житті буквально всіх її учнів²⁵. На його переконання, інклюзія в освіті включає таке:

- визнання рівноцінності для суспільства всіх учнів і педагогів;
- підвищення ступеня участі учнів у культурному житті шкіл та одночасне зменшення рівня ізолюваності частини учнів від загальношкільного життя;
- реструктуризацію методики роботи у школі таким чином, щоб вона могла повністю відповідати різноманітним потребам усіх учнів, які проживають поруч зі школою;
- позбавлення від бар'єрів на шляху отримання знань і повноцінну участь у шкільному житті для всіх учнів, а не тільки для тих, хто має інвалідність або належить до тих категорій, у кого є особливі освітні потреби;

²⁴ Малишевська І., Демченко І., Чирва Г. Соціально-гуманістична функція інклюзивної освіти. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2019. Вип. 3. С. 120–126. DOI: <https://doi.org/10.31499/2307-4906.3.2019.190344>.

²⁵ Бут Т. Показатели инклюзии : практическое пособие / пер. с англ. И. Аникеева ; под ред. М. Вогана. Москва : РООИ «Перспектива», 2011. С. 9.

- аналіз та вивчення спроб подолання бар'єрів і поліпшення доступності шкіл для окремих учнів;
- проведення реформ і змін, спрямованих на благо всіх учнів школи;
- усвідомлення того, що відмінності між учнями – це ресурси, які сприяють педагогічного процесу, а не перешкоди, які необхідно долати;
- визнання права учнів на отримання освіти у школах, розташованих за місцем проживання;
- поліпшення ситуації у школах як для учнів, так і для педагогів;
- визнання ролі шкіл не лише в підвищенні академічних показників учнів, а й у розвитку суспільних цінностей місцевих громад, розвиток відносин підтримки та співробітництва між школами й місцевими спільнотами;
- визнання того, що інклюзія в освіті – це один з аспектів інклюзії в суспільстві²⁶.

Британські науковці переконані, що інклюзія – це процес, спрямований на перетворення шкіл на такі освітні простори, які стимулюють і підтримують не лише учнів, а й своїх співробітників. Вона спрямована на розвиток спільнот, які підтримують і високо цінують досягнення кожного їх члена. Інклюзія – це також розширення наявних спільнот. Школи можуть співпрацювати з іншими службами й спільнотами, якщо прагнуть поліпшити освітні та соціальні умови у своїх районах²⁷.

У монографії А. Колупаєвої та О. Таранченко «Інклюзивна освіта: від основ до практики» визначено, що інклюзивна освіта (*інклюзія* – від англ. *inclusion*, що означає «залучення») передбачає створення освітнього середовища, яке відповідало би потребам і можливостям кожної дитини незалежно від особливостей її психофізичного розвитку. Інклюзивне навчання – це гнучка, індивідуалізована система навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку в умовах масової загальноосвітньої школи за місцем проживання²⁸.

Сучасними науковцями поняття «інклюзивне навчання» розглядається як система освітніх послуг, гарантована державою та впроваджена вчителями початкових класів на основі принципів гуманності й толерантності з урахуванням психофізичних

²⁶ Бут Т. Показатели инклюзии : практическое пособие / пер. с англ. И. Аникеева ; под ред. М. Вогана. Москва : РООИ «Перспектива», 2011. С. 9–10.

²⁷ Там само. С. 11.

²⁸ Колупаєва А., Таранченко О. Інклюзивна освіта: від основ до практики : монографія. Київ : ТОВ «АТОПОЛЬ», 2016. С. 47.

особливостей дітей із метою їх необмеженої продуктивної участі та включення в навчальний процес²⁹.

Так, І. Демченко стверджує: «Інклюзивне освітнє середовище – це сукупність організаційних, фізичних, психолого-педагогічних та соціальних умов, які створюються в навчальному закладі для забезпечення ефективності навчально-виховного й корекційно-розвивального процесу, що залежить від його доступності, якості наданих послуг, соціально-психологічного клімату в колективі та готовності педагога до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти»³⁰.

На сучасному етапі розвитку освіти дітей з особливими освітніми потребами пріоритетного значення набуває створення інклюзивного освітнього середовища. У такому середовищі всі діти навчаються разом у системі масової освіти за загальноосвітніми навчальними програмами, що пристосовані до потреб зазначених дітей.

У створенні інклюзивного освітнього середовища найсуттєвішими вимогами є відмова від стереотипних поглядів на вчителів, учнів і навчальний процес; забезпечення атмосфери, створеної на ідеях інклюзії; розбудова школи як громади; зосередження на співпраці, а не на конкуренції; прищеплення віри у свої сили кожному члену шкільного колективу³¹.

Як зазначає І. Демченко, внутрішні ознаки якості інклюзивної початкової освіти зумовлені її кадровим забезпеченням: кваліфікованим керівництвом, високопрофесійним допоміжним персоналом, педагогічно та інклюзивно компетентними вчителями початкових класів, які володіють прогресивними освітніми технологіями, науково-методичним потенціалом, корекційно-педагогічною майстерністю і професійною культурою³².

²⁹ Psycho-Pedagogical Conditions for Preparing Future Teachers for Their Interaction with Students' Parents in Inclusive Practice in Primary Schools / O. Bezliudnyi, M. Bevzyuk, I. Demchenko, S. Tsybal-Slatvinska, I. Babii, O. Kozii, V. Bezliudna, O. Butenko, N. Dudnyk, A. Nikitenko, O. Riaboshapka, L. Kolesnik. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*. 2020. Vol. 11. Iss. 2. P. 160–177. URL: <https://doi.org/10.18662/brain/11.2/80>.

³⁰ Демченко І. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутнього вчителя початкових класів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.04, 13.00.03. Умань, 2016. С. 80.

³¹ Таранченко О. Тенденції сучасної освіти: роль педагога у створенні ефективної інклюзивної школи. *Дефектологія. Особлива дитина: навчання та виховання*. 2011. № 1. С. 19.

³² Демченко І. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутнього вчителя початкових класів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.04, 13.00.03. Умань, 2016. С. 84.

В інклюзивному освітньому середовищі всі діти здатні досягати успіху. На підставі всебічного аналізу літератури із цього питання І. Калініченко наводить такі переваги для дітей з особливими освітніми потребами:

– в інклюзивному середовищі діти з обмеженими можливостями демонструють вищий рівень соціальної взаємодії з іншими дітьми, які таких обмежень не мають;

– в інклюзивному освітньому середовищі підвищується соціальна компетентність та вдосконалюються комунікативні навички дітей із відмінними здібностями;

– діти з особливими потребами навчаються за більш складною та поглибленою навчальною програмою, завдяки чому процес набуття вмій і навичок перебігає ефективніше, а академічні досягнення поліпшуються;

– підсилюється соціальне сприйняття дітей із відмінними здібностями завдяки методиці навчання в інклюзивних школах, де воно часто відбувається у формі групової роботи. Так, працюючи в малих групах, діти навчаються бачити людину, а не її ваду, і починають усвідомлювати, що між ними та дітьми з обмеженими можливостями є багато спільного;

– дружні стосунки між дітьми з обмеженими можливостями та іншими дітьми, які таких обмежень не мають, частіше розвиваються в інклюзивному середовищі. Діти в інклюзивному закладі мають більш надійні і тривалі зв'язки з друзями, ніж діти в сегрегованому середовищі. Це особливо справедливо в ситуації, коли діти відвідують місцеву школу у своєму районі та мають більше можливостей бачитися з друзями після уроків³³.

Отже, інклюзивне освітнє середовище – це сукупність умов, способів і засобів для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх можливостей, коли всі учні незалежно від своїх освітніх потреб матимуть змогу навчатися ефективніше, підвищувати свою соціальну компетентність, удосконалювати комунікативні навички та відчувати себе частиною загальної спільноти.

1.3. Інноваційні технології творчого розвитку дітей молодшого шкільного віку

Стрімкий розвиток сьогодення потребує принципово нової формації суспільних відносин – інформаційного суспільства. Високі технології,

³³ Калініченко І. Особливості формування інклюзивного освітнього середовища для забезпечення всебічного розвитку дитини. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. 2012. № 9. С. 120-126. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apnvelop_2012_9_15

інтернет, глобалізація та безліч не відомих раніше явищ і процесів довоколишньої дійсності ставлять нові виклики й у системі освіти.

Сучасна українська система освіти не вперше перебуває на шляху докорінного реформування й оптимізації. У Концепції Нової української школи та новому Законі України «Про освіту» визначено ключові засади глобальної реформи освітньої сфери³⁴.

Для педагога орієнтиром у підготовці до кожного заняття мають стати основні положення нещодавно ухваленого Закону України «Про освіту», Концепція Нової української школи, вимоги Державного стандарту початкової загальної освіти з обов'язковим урахуванням індивідуальних особливостей кожного учня та організацією навчання за принципом «педагогіки партнерства», де простежуються суб'єкт-суб'єктні відносини між усіма учасниками освітнього процесу³⁵. Адже в Законі України «Про освіту» та в Концепції Нової української школи визначено ключові компетентності й наскрізні вміння, якими має володіти учень, зокрема:

- 1) спілкування державною (і рідною в разі відмінності) мовами;
- 2) спілкування іноземними мовами;
- 3) математична грамотність;
- 4) компетентність у природних науках і технологіях;
- 5) інформаційно-цифрова компетентність;
- 6) уміння вчитися впродовж життя;
- 7) соціальні та громадянські компетентності;
- 8) підприємливість;
- 9) загальнокультурна грамотність;
- 10) екологічна грамотність і здорове життя³⁶.

Сформувані вищезазначені компетентності можна лише шляхом застосування інноваційних педагогічних технологій.

Інтеграція освіти, передбачена нормативно-правовою базою, спрямовує побудову освітнього процесу на основі злиття двох-трьох предметів в один або об'єднання знань з окремих проблем в інтегровані блоки. Введення інтегрованих курсів (предметних і проблемних) створює передумови для різнобічного розгляду базових понять і явищ,

³⁴ Проблемне навчання в Новій українській школі : методичний посібник для студентів педагогічних коледжів / уклад. : Т. Денисюк, О. Рябошапка. Умань : ВПЦ «Візаві», 2019. 112 с.

³⁵ Денисюк Т., Рябошапка О. Інноваційні технології у процесі підготовки майбутніх педагогів до роботи в сучасному освітньому просторі. *The 6th International youth conference «Perspectives of science and education»* (December 14, 2018). New York, USA : SLOVO/WORD, 2018. P. 527–536.

³⁶ Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи. Київ : Міністерство освіти і науки України, 2016. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>.

ширшого охоплення змісту, формування в учнів самостійного мислення, позитивного емоційного ставлення до пізнання, економного використання навчального часу.

Суть цього полягає в осмисленні та вивченні педагогічного досвіду, аналізі причин труднощів, проєктуванні шляхів їх подолання, прогнозуванні результатів і наслідків рішень, що ухвалюються, педагогічній корекції та регуляції взаємозв'язків у педагогічному процесі, виборі оптимальних педагогічних технологій³⁷.

За нової парадигми освіти саме сучасні особистісно орієнтовані педагогічні технології здатні забезпечити розвиток, саморозвиток і самостійність дитини, вільну реалізацію її природних задатків. Забезпечують це, зокрема, діалогічність, діяльнісно-творчий характер, орієнтація на підтримку індивідуального розвитку дитини, надання їй необхідного простору для прийняття самостійних рішень, творчості, вибору змісту й способів навчання та поведінки.

Оновлення шкільної освіти в Україні, зокрема її початкової ланки, характеризується інтенсивним розвитком інноваційних процесів. Істотною особливістю цієї тенденції початкової освіти є реальна варіативність, пошук ефективних технологій навчання³⁸.

Педагогічна технологія – це така побудова діяльності педагога, коли всі дії, які входять до неї, мають певну послідовність і цілісність, а виконання передбачає досягнення необхідного результату та має прогнозований характер³⁹.

Принципово важливою стороною в педагогічній технології є позиція учня в освітньому процесі, ставлення до нього з боку педагога.

З-поміж усіх інноваційних технологій саме технологія інтегрованого навчання придатна для широкого використання в початковій ланці освіти, оскільки створює умови для реалізації засад компетентнісного підходу. Ідеї інтегрованого навчання нині надзвичайно актуальні, оскільки сприяють успішному впровадженню нових освітніх завдань, а саме дають учителю можливість спільно з

³⁷ Технології виховної роботи з дітьми: історія та сучасність : навчально-методичний посібник / уклад. Т. Дука. Умань : ФОП Жовтий О.О., 2016. 120 с.

³⁸ Рябошапка О., Денисюк Т. Підготовка учителів до гуманізації освітнього процесу як педагогічна проблема. *Початкова освіта: сучасні перспективи розвитку* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Кременчук, 14 грудня 2018 р. Кременчук : Кременчуцький педагогічний коледж імені А.С. Макаренка, 2018. С. 164–167. URL: <https://pu.org.ua/Матеріали%20конференції%2014.12.2018%20p.pdf>.

³⁹ Педагогічні технології в початковій школі : навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів напряму підготовки «Початкова освіта» / авт.-уклад. С. Дубяга. Мелітополь : Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2015. 160 с.

учнями опанувати значний за обсягом навчальний матеріал, сформувати міцні й усвідомлені міжпредметні зв'язки⁴⁰.

У сучасній педагогічній науці інтегроване навчання трактують як комплексний підхід до освітнього процесу та безпосередньо до уроку чи його частини без поділу на окремі дисципліни. В усьому цивілізованому світі технологія інтегрованого навчання є необхідною умовою для надання якісної освіти.

У Державному стандарті початкової освіти інтегрований підхід та, власне, інтегрована компетентність учня визначені як можливість і здатність учня застосовувати знання, уміння, навички та способи діяльності для вирішення найширшого кола проблем, що належать до певних галузей та окремих навчальних предметів⁴¹.

Часто можливий варіант інтегрованих уроків, які проводять одночасно двоє чи більше вчителів, оскільки різні предмети в початковій ланці освіти можуть викладати різні педагоги. На це потрібні додаткові зусилля у світлі синхронізації роботи на уроці та алгоритму спільних чи роздільних дій педагогів з учнями.

Дуже близькою до інтегрованого навчання за своєю сутністю є технологія формування критичного мислення в початковій школі, яка передбачає ведення дискусій та участь у них усіх учнів класу, виявлення власної думки учня, пов'язування нової інформації з уже вивченою, навчання учнів критично розмірковувати на основі вже вивченого, уміння поєднувати колективну та індивідуальну роботу. Ця технологія реалізується за допомогою двох методів:

а) «мозкового штурму», що є загальною дискусією з продукуванням найбільшої кількості ідей щодо вирішення проблеми, окресленої вчителем, та їх фіксацією, де ключовими перевагами є відсутність запитань, доступність усіх дитячих ідей, актуалізація вивченого раніше матеріалу;

б) «асоціативного куца», що передбачає представлення образів, емоцій, почуттів стосовно предмета обговорення.

Широко вживаними в освітньому процесі в 1–4 класах є ігрові технології. У грі розвивається уява, утверджуються образи фантазії, ідеї, що виникають, створюються продукти діяльності, які є для дитини емоційно привабливими. Учні привчаються до колективної дисципліни, командної роботи. Важливість гри полягає в тому, що вона надає дитині можливість помріяти, проявити уяву, дає свободу самовияву і творчості.

⁴⁰ Інтегровані уроки в початковій школі / упор. Н. Вегера. Тернопіль ; Харків : Ранок, 2010. 160 с.

⁴¹ Державний стандарт початкової освіти : затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti>.

Особливої актуальності в умовах модернізації змісту освіти набувають інформаційно-комунікаційні технології (через демонстрацію та власну роботу на інтерактивній дошці, з ноутбуком, смарт-телевізором, за допомогою прослуховування через навушники тощо з метою активізації пам'яті та розумових процесів дітей молодшого шкільного віку).

Цікавими для сучасного покоління є електронні книжкові видання, користування якими потребує наявності електронного пристрою⁴². Поряд із традиційним підручником популярності набувають мультимедійні засоби навчання в електронних підручниках (електронних освітніх ігрових ресурсах), де вдало поєднуються тексти, аудіо, малюнки, анімація (мультимедійні уроки), а також інтерактивні завдання, створені у формі гри, які дають змогу задіяти одночасно зір і слух.

В основі роботи з дітьми з особливими освітніми потребами лежить мультисенсорний підхід, що зосереджується на слуховому, візуальному, маніпуляційному сприйнятті змісту навчального матеріалу.

LEGO-технології є незамінним дидактичним матеріалом освітнього процесу початкової школи, що поєднують у собі елементи гри та експериментування: застосовуються як обладнання на уроках мовно-літературної, математичної, здоров'язбережувальної, фізкультурної, мистецької, технологічної та інших освітніх галузей. Конструктор є надійним помічником у роботі практичних психологів, учителів-логопедів і корекційних педагогів, оскільки допомагає провести тестування, релаксаційні та корекційно-розвивальні вправи.

Розвивальні можливості конструкторів LEGO надзвичайно великі, адже вони дають дитині змогу моделювати навколишній простір у найбільш істотних рисах і відносинах; формують у дітей цілісну систему уявлень про навколишній світ (про світ людей, природи, речей); навчають основних прийомів і способів конструювання різних моделей; формують загальні вміння (виконувати завдання відповідно до поставленої мети, доводити розпочату роботу до кінця, працювати поряд і разом із дорослим, з однолітками, планувати діяльність, аналізувати й оцінювати її результат); розвивають дрібну моторику, формують зорову координацію рухів; створюють умови для активного розвитку всіх психічних процесів, зокрема конструктивного мислення, репродуктивної та творчої уяви; збагачують активний словник дітей і формують навички зв'язного мовлення; виховують такі базові якості

⁴² Рябошапка О. Вплив книги на формування особистості дитини: історичний аспект. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : збірник наукових праць. Запоріжжя : КПУ, 2020. № 70. Т. 3. С. 20–24. DOI: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.70-3.3>.

особистості, як самостійність, цілеспрямованість, наполегливість, креативність⁴³.

З огляду на інклюзивні умови освітнього середовища LEGO-технології розвивають сенсорне сприйняття, допомагають формувати уявлення про зовнішні властивості предметів, розвивають дрібну моторику, формують цілісну систему уявлень дитини про навколишній світ, збагачують життєвий досвід⁴⁴.

У процесі роботи з LEGO-конструктором у дітей формується вміння аналізувати умови та на основі цього аналізу будувати свою практичну діяльність; розвиваються фантазія та уява (перш ніж побудувати конструкцію, її необхідно уявити), творчий потенціал дітей. Конструювання за задумом більше за інші види розвиває творчість дітей, винахідливість, сприяє формуванню вміння самостійно формулювати задум, що вирізняється оригінальністю⁴⁵.

Сучасна початкова школа передбачає використання парно-групових, авторських технологій, технологій особистісно орієнтованого навчання та рівневої диференціації. Усі вони за оптимального застосування й поєднання здатні значно підсилити ефективність освітнього процесу в початковій ланці та допомогти отримати гідний результат у вигляді комплексу не знань, умінь і навичок, а компетентностей, необхідних для життя та подальшого навчання молодших школярів.

Таким чином, інноваційні технології сприяють розвитку гармонійно розвиненої особистості, розкривають перед учнями широкі можливості для розвитку здібностей. Отже, кожен учень індивідуально пізнає корисну інформацію та знаходить для себе щось нове, обґрунтовує, продумує і на основі цього формує свої знання, уміння й навички, формує себе як особистість, що сприяє розвитку інноваційної культури особистості. Перебуваючи в такому освітньому середовищі, дитина з особливими освітніми потребами має змогу відчувати себе повноцінною, самобутньою, такою, у якій розвиватимуться творчі якості (уява, фантазія, ініціативність, прагнення до самоосвіти, критичне мислення).

⁴³ Грицкова Ю. Розвиток творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами LEGO-конструювання. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 12. Т. 2. С. 106–109. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-6085.2019.12-2.23>.

⁴⁴ Шість цеглинок в освітньому просторі школи : методичний посібник / упор. О. Рома. Київ : The LECO Foundation, 2018. 32 с.

⁴⁵ Грицкова Ю. Розвиток творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами LEGO-конструювання. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 12. Т. 2. С. 106–109. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-6085.2019.12-2.23>.

2. Діагностика творчого розвитку дітей молодшого шкільного віку в умовах інклюзивної освіти

2.1. Теоретичні позиції методики діагностування рівня творчого розвитку дітей молодшого шкільного віку

З метою з'ясування реального стану творчого розвитку дітей молодшого шкільного віку в умовах інклюзивної освіти та отримання базових даних для створення методики формувального експерименту було проведено констатувальний експеримент.

Констатувальний етап був спрямований на вирішення таких завдань:

а) встановлення наявності в дітей молодшого шкільного віку мотивів, інтересу, позитивних емоцій, здатності співпереживати за долю персонажів, формувати уявлення про цінності, уміння висловлювати своє ставлення до прослуханого (прочитаного), уміння висловлювати елементарні оцінні судження (емоційно-почуттєвий критерій);

б) з'ясування обсягу, глибини та індивідуальності під час створення продуктів діяльності (когнітивно-пізнавальний критерій);

в) встановлення рівня самостійності дітей під час виконання ними творчих робіт і їх якості (поведінково-діяльнісний критерій).

На основі встановлених критеріїв та їх показників виявлено такі рівні творчого розвитку дітей молодшого шкільного віку:

– *початковий рівень*, що характеризується низькою мотивацією, відсутністю прагнення до творчої новизни, небажанням створювати щось нове, беземоційністю, відсутністю гнучкості мислення та самостійності, обмеженими проявами у виконанні завдань творчого характеру;

– *задовільний рівень*, який виявляється в ситуативному вираженні гнучкості мислення, творчої уяви, спроможності якісно оцінити, критично осмислити, систематизувати та використати опрацьований матеріал, здатності виконувати різноманітні завдання творчого характеру та виявляти самостійність ситуативно або частково за допомогою вчителя;

– *достатній рівень*, що притаманний дітям, які виявляють гнучкість мислення, творчу уяву, спроможність якісно оцінити, систематизувати та використати опрацьований матеріал, здатність самостійно виконувати різноманітні завдання творчого характеру.

Для реалізації практичного складника окресленої проблеми було проведено дослідження на базі Уманського навчально-виховного комплексу № 1 «Дошкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад I ступеня», початкових ланок освіти Уманського навчально-виховного комплексу «Загальноосвітня школа I–III ступенів

№ 10 – медична гімназія», Уманської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів № 8 Уманської міської ради Черкаської області.

На цьому етапі в дослідженні взяли участь 100 дітей молодшого шкільного віку, які умовно були об'єднані у дві групи: експериментальну (ЕГ) – 51 особа та контрольну (КГ) – 49 осіб. До роботи також були залучені батьки зазначених дітей та педагогічні працівники закладів освіти, які працювали із цими дітьми.

Спільна робота з батьками дітей, практичним психологом (соціальним педагогом), логопедом, учителем-класоводом, учителем фізкультури, які з'ясували інформацію щодо психофізичного та інтелектуального розвитку дітей, дала змогу диференціювати молодших школярів за інклюзивним показником. Таких дітей виявилось по двоє в експериментальній і контрольній групах.

2.1.1. Емоційно-почуттєвий критерій

Для визначення рівня творчого розвитку дітей молодшого шкільного віку за емоційно-почуттєвим критерієм проводилися екскурсії з дітьми на природу, відвідування музеїв, мистецьких виставок, театралізованих заходів, свят тощо.

Завдання експериментального дослідження цього критерію полягало у визначенні наявності в дітей молодшого шкільного віку мотивів, інтересу, позитивних емоцій, здатності співпереживати за долю персонажів, формувати уявлення про цінності, уміння висловлювати своє ставлення до прослуханого (прочитаного), уміння висловлювати елементарні оцінні судження.

Опрацювавши результати спостереження, маємо змогу визначити, як діти реагують та виявляють свої естетичні почуття під час екскурсій, споглядаючи твори мистецтва, прослуховуючи класичні й сучасні музичні твори; емоційно відтворюють почуті ліричні пісенні твори, передають емоційний стан за допомогою голосу, рухів тіла та жестів; демонструють різні способи прояву власних емоційних станів від побаченого та почутого.

За результатами дослідження за емоційно-почуттєвим критерієм ми отримали показники, які із застосуванням математичного виокремлення середнього арифметичного дали нам можливість визначити три рівні творчого розвитку дітей молодшого шкільного віку. Отримані результати подано в таблиці 1.

Таблиця 1

**Результати констатувального етапу дослідження
за емоційно-почуттєвим критерієм**

Рівні	ЕГ(51)		КГ(49)	
	%	К-сть осіб	%	К-сть осіб
Достатній	45,1	23	46,9	23
Задовільний	39,2	20	38,8	19
Початковий	15,7	8	14,3	7

Достатній рівень творчого розвитку дітей молодшого шкільного віку за емоційно-почуттєвим критерієм характеризується тим, що діти виявляють гнучкість мислення, творчу уяву, спроможність якісно оцінити, систематизувати та використати опрацьований матеріал, здатні самостійно виконувати різноманітні завдання творчого характеру. Таких дітей на констатувальному етапі дослідження за емоційно-почуттєвим критерієм виявилось 23 особи (або 45,1%) в експериментальній групі та 23 особи (або 46,9%) у контрольній групі.

Задовільний рівень творчого розвитку виявлено в дітей, у яких ситуативно виявляється гнучкість мислення, творча уява, спроможність якісно оцінити, критично осмислити, систематизувати та використати опрацьований матеріал, здатність виконувати різноманітні завдання творчого характеру та виявляти самостійність ситуативно або частково за допомогою вчителя. Таких дітей в експериментальній групі виявилось 20 (або 39,2%), у контрольній групі – 19 (або 38,8%).

Початковому рівню творчого розвитку молодших школярів за емоційно-почуттєвим критерієм притаманні низька мотивація, відсутність прагнення до творчої новизни, небажання створювати щось нове, беземоційність, відсутність гнучкості мислення та самостійності, обмежені прояви виконання завдань творчого характеру. До цього рівня ми віднесли 8 осіб (або 15,7%) в експериментальній групі та 7 осіб (або 14,3%) у контрольній групі.

2.1.2. Когнітивно-пізнавальний критерій

Завданням експериментального дослідження цього критерію було визначення рівнів творчого мислення та знань про естетичну цінність творів мистецтва, знання програмних і позапрограмних художніх творів, сприймання та розуміння різних художніх образів, мистецьких творів, зацікавленості художньою, музичною, театралізованою діяльністю та творами мистецтва.

Для визначення рівня творчого розвитку молодших школярів за когнітивно-пізнавальним критерієм дітям пропонувалися тестові завдання «Піктограми» та «Художники».

Тест «Піктограми». Дітям запропоновано методом піктограм зобразити різні явища до вірша О. Олеся «Все навколо зеленіє»⁴⁶.

Піктограми – найперше письмо у світі, у якому замість слів використовувалися малюнки. Проте не до кожного слова можна відразу намалювати малюнок, цього потрібно навчити дітей.

Спочатку необхідно навчити дітей малювати прості слова (іменники), після цього – прикметники, дієслова та інші частий мови, а пізніше – піктограми до словосполучень. Коли діти добре навчаються малювати піктограми, то починаємо малювати вірші. Учні залюбки перетворюють вірші на цікаві картинки, що сприяє розвитку їхніх творчих здібностей.

Пропонується зразок піктограм для вірша «Все навколо зеленіє».

(Коли починаємо відтворювати вірш у вигляді картинок, то кожен його рядок малюємо окремо.)

Все навколо зеленіє,
Річка ллється і шумить.
Тихо, тихо вітер віє
І з травою гомонить.
Як тут всидіти у хаті,
Коли все живе, цвіте,
Скрізь дзвенять пташки крилаті,
Сяє сонце золоте...

Все навколо зеленіє – малюємо дерево, кущ, травичку, об'єднуємо дужкою та малюємо коло.

Річка ллється і шумить – малюємо обрив, з якого падає річка, тому вона ллється та шумить.

Тихо, тихо вітер віє – зображуємо дерево та травичку, які ледь-ледь похилилися.

І з травою гомонить – малюємо обличчя вітру, який легенько дує на травичку.

Як тут всидіти у хаті – зображуємо крісло та перекреслюємо його, що означає, що не можна всидіти, букву «у», хату.

Коли все живе, цвіте – малюємо великі яскраві квіти як символ життя.

Скрізь дзвенять пташки крилаті – зображуємо птахів із великими крилами, які у дзьобиках несуть дзвіночки, адже слово «дзвенить» асоціюється з дзвіночками.

Сяє сонце золоте – малюємо казкове сонечко з короною, корона – символ влади (багатства), а на променях – букву «з»⁴⁷.

⁴⁶ Стромчинська О. Скарбничка педагогічної майстерності : методичний посібник. Тернопіль : Мальва-ОСО, 2009. 68 с.

⁴⁷ Стромчинська О. Скарбничка педагогічної майстерності : методичний посібник. Тернопіль : Мальва-ОСО, 2009. 68 с.

Сьогодні є чимало дитячої літератури, яка призначена для розваг: книжки-іграшки, книжки-забавлянки, книжки-картинки тощо. Така друкована продукція дуже популярна серед батьків. На призначенні дитячої літератури акцентувала увагу ще С. Русова, яка вважала, що література для дитини має бути розвагою, засобом соціалізації, а також допомагати в розвитку творчості⁴⁸.

Тест «Художники». Діти розкладають цеглинки (LEGO-конструктор) на аркуші паперу. Використовуючи олівці, фломастери, фарби, діти домальовують до цеглинок різні деталі, перетворюючи їх на частину малюнка. Далі просимо їх дати відповіді на запитання:

- На що перетворилася ваша зелена/жовта/червона цеглинка?
- За допомогою чого ви перетворили вашу цеглинку?
- Що ви додали до цеглинки, щоб перетворити її?
- На що ще ви хотіли би перетворити вашу цеглинку⁴⁹?

Отримані в ході дослідження дані свідчать про те, що, оскільки запропоновані завдання для дітей були незнайомими, вони викликали в них цікавість та захоплення.

Не в усіх дітей є конкретні знання про естетичну цінність творів мистецтва, знання програмних і позапрограмних художніх творів, здатність сприймати та розуміти різні художні образи, мистецькі твори, зацікавленість художньою, музичною, театралізованою діяльністю та творами мистецтва.

Характерною особливістю дітей з особливими освітніми потребами була несумісність кількісних і якісних показників. За рівнями розвитку кількісний розподіл був таким: до початкового рівня належали 37,3% дітей експериментальної групи та 38,8% дітей контрольної групи, до задовільного – 39,2% дітей експериментальної групи та 38,8% дітей контрольної групи, до достатнього – 23,5% дітей експериментальної групи та 22,4% дітей контрольної групи. Для зручності результати констатувального етапу дослідження за когнітивно-пізнавальним критерієм розміщено в таблиці 2.

⁴⁸ Рябошапка О. Вплив книги на формування особистості дитини: історичний аспект. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : збірник наукових праць. Запоріжжя : КПУ, 2020. № 70. Т. 3. С. 20–24. DOI: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.70-3.3>.

⁴⁹ Шість цеглинок в освітньому просторі школи : методичний посібник / упор. О. Рома. Київ : The LECO Foundation, 2018. 32 с.

**Результати констатувального етапу дослідження
за когнітивно-пізнавальним критерієм**

Рівні	ЕГ (51)		КГ (49)	
	%	К-сть осіб	%	К-сть осіб
Достатній	23,5	12	22,4	11
Задовільний	39,2	20	38,8	19
Початковий	37,3	19	38,8	19

2.1.3. Поведінково-діяльнісний критерій

Поведінково-діяльнісний критерій визначає поведінку особистості, синтезує набуті знання та ціннісне ставлення до творів мистецтва, а також виявляє здатність виконувати різноманітні завдання творчого характеру і самостійність у процесі виконання творчих завдань.

З метою визначення рівнів поведінково-діяльнісного критерію творчого розвитку дітей молодшого шкільного віку було запропоновано виконати завдання «Конструювання картин» (Л. Обухова, С. Чурбанова).

Інструкція. Художник у своїй майстерні малював картини. Наближалось свято, він поспішав зробити сюрприз своїм друзям. Тільки він розпочав роботу із черговою картиною та встиг залишити на аркуші невеликий слід, що нагадує жовту фігурку, як йому довелося терміново кудись виїхати. Усі його картини, підготовані для подарунків, починалися з такої жовтої плями, як ця фігурка. Давайте допоможемо художнику домалювати картини, але для цього потрібно збагнути, що ж він задумав. Коли ти закінчиш свій малюнок, придумай до нього назву та розповідь⁵⁰.

У ході роботи увага зосереджувалася на створенні власного художнього образу самостійно та на якості виконання роботи. Отримані дані експериментального дослідження за поведінково-діяльнісний критерієм констатують, що переважають початковий (25,5% дітей експериментальної групи та 24,5% дітей контрольної групи) і задовільний (68,6% дітей експериментальної групи та 67,3% дітей контрольної групи) рівні, а достатній рівень мають лише 5,9% дітей експериментальної групи та 8,2% дітей контрольної групи. Для зручності результати констатувального етапу дослідження за поведінково-діяльнісним критерієм розміщено в таблиці 3.

⁵⁰ Дихта-Кірфф В. Формування у старших дошкільників креативності в центрах розвитку дитини : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Київ, 2018. С. 232.

**Результати констатувального етапу дослідження
за поведінково-діяльнісним критерієм**

Рівні	ЕГ (51)		КГ (49)	
	%	К-сть осіб	%	К-сть осіб
Достатній	5,9	3	8,2	4
Задовільний	68,6	35	67,3	33
Початковий	25,5	13	24,5	12

Аналіз результатів констатувального етапу дає підстави стверджувати, що для дітей із початковим і задовільним рівнями творчого розвитку необхідний цілеспрямований педагогічний вплив, натомість учні достатнього рівня потребують тьюторства з боку педагогічного працівника.

2.2. Практичне застосування інноваційних технологій для творчого розвитку молодших школярів в умовах інклюзивної освіти

З метою перевірки рівнів творчого розвитку дітей молодшого шкільного віку було здійснено упровадження інноваційних технологій в освітній процес в експериментальній групі за підготовленою методикою.

У ході роботи з'ясовано, що дітям, які мають легкі психофізичні порушення, притаманні низька працездатність, розсіяна увага, нестійка пам'ять, гальмування сенсомоторних процесів та пізнавальної активності. Тому педагоги вводили у зміст навчання завдання, спрямовані на творчий розвиток за умови врахування психологічних, індивідуальних особливостей дітей молодшого шкільного віку з психофізичними порушеннями (емоційної, когнітивної та діяльнісної сфер). Зміст навчальних програм реалізовувався з урахуванням таких умов, як загальний інтелектуальний розвиток і ступінь розвитку пізнавальних процесів, рівень знань та уявлень про навколишній світ, працездатність, свідоме виконання дій.

За умови врахування рівнів пізнавальних можливостей дітей із психофізичними порушеннями застосовувалися завдання, які можна диференціювати за ступенем складності, самостійності виконання та зміною обсягу під час традиційних, інтегрованих і нетрадиційних уроків (екскурсій, уроків-подорожей тощо). Урізноманітнювалися також організаційні форми виконання дітьми завдань (наприклад, фронтальна робота, робота в парах (групах)), здійснювалися форми роботи з урахуванням особистісно орієнтованого підходу (зокрема, невеликі за обсягом бесіди (розповіді), вправи (ігри), які націлювалися на розвиток

сприйняття, усвідомлення й розуміння інформації та процес відкриття, який здійснюється за допомогою п'яти органів чуттів).

Наведемо фрагмент ранкової зустрічі.

1. Вітання:

- іноземною мовою;
- «таємні коди».

2. Знайомство. Необхідно розповісти про себе:

- «мене звати...»;
- «моє ім'я означає...»;
- «так мене назвав (назвала)...»;
- «мені подобається, коли мене називають...».

3. Гра «Компліменти» («Клубочок компліментів»):

- А чи знаєте ви, що таке комплімент?

Комплімент – це особлива форма похвали, поваги, визнання або захоплення, люб'язності, приємні слова. Компліменти допомагають встановлювати добрі стосунки з іншими людьми.

Учні сідають у коло. Гру починає вчитель. Він обертається до одного з учнів і, дивлячись йому у вічі, кидає клубочок та говорить комплімент. Учень повинен відповісти: «Дякую! Мені дуже приємно». Потім він дарує комплімент іншому учаснику кола, і так до того моменту, допоки кожен з учнів і вчитель не отримують комплімент.

Після завершення вчитель запитує:

- Що ви відчували?
- Чи було вам приємно?
- Чому люди роблять компліменти?

Ніщо не приваблює учнів більше, ніж викладання різних предметів через гру. Використання ігор у класі має бути одним із найбільш захопливих способів виховання дітей. Відомо, що ігри використовують багато різних методів, які важливі для викладання мови⁵¹.

Для кращого засвоєння матеріалу доцільно впровадити ігрові технології, які включають велику групу методів і прийомів організації педагогічного процесу у формі різних педагогічних ігор⁵².

Ігрові методи багаторівневі, кожен із цих рівнів у той чи інший спосіб спрямований на вироблення певної навички⁵³.

Для розвитку спостережливості, творчої уяви, пам'яті, що є важливими для багатьох видів діяльності (музичної, художньої,

⁵¹ Пузан Ю. Застосування ігрових технологій на уроках у Новій українській школі. *Міжнародний мультидисциплінарний науковий журнал «ЛОГОС. Мистецтво наукової думки»*. 2019. № 6. С. 57–61. DOI <https://doi.org/10.36074/2617-7064.06.00.014>.

⁵² Там само.

⁵³ Там само.

літературної тощо), використовується низка дидактичних завдань та ігор. Наведемо декілька прикладів.

«Створення уявної ситуації» та «Входження в малюнок» допомагають дитині зробити крок та «увійти в малюнок», описуючи, що в цей час «там» відбувається. У дітей розвивається просторове мислення, формується вміння описувати в мовленні ситуацію, пов'язуючи її зі змістом малюнка. На уроках цікаво проходить прийом коментованого малювання в парі з однолітком. Крім того, включення прийомів коментованого малювання на корекційних заняттях дає змогу відображати внутрішній світ дитини, зокрема її настрій, переживання, фантазії, які вона не завжди висловлює або які не може висловити вербально через своє порушення⁵⁴.

Вправа «**Прокидайся, уяво!**». Діти вчаться робити припущення, висловлювати ідеї, виражати досвід через творчість, розповідати й описувати створене, ставити запитання.

Дітям пропонуються такі завдання:

– Збудуйте щось, що могло би літати.

– Збудуйте дім, який міг би бути на планеті, що знаходиться далеко від нас.

– Яким, на вашу думку, може бути транспорт у майбутньому? Побудуйте.

Діти створюють свої шедеври впродовж 5–10 хвилин та презентують свої творіння у парах чи малих групах⁵⁵.

Найбільші труднощі в дітей із психофізичними порушеннями виникають під час опису предмета. Дитині складно визначити істотні ознаки предмета, тому описи можуть бути неточними або навіть неправильними. У таких випадках не варто відразу виправляти дитину, підказувати їй, тому що це порушить природний перебіг гри. Після завершення можна обговорити, чи справді названі ознаки є істотними, які важливі деталі випущено.

Значні можливості для розвитку творчих здібностей у дітей виявляє конструювання – продуктивна діяльність дітей, спрямована на отримання з окремих частин єдиного певного продукту. Під час конструювання в них формується здатність генерувати оригінальні ідеї, розвивається уява, творче мислення; діти вчаться бачити ціле раніше за частини, знаходити декілька варіантів вирішення завдання, поєднувати

⁵⁴ Кравченко В. Розвиток мовлення дітей дошкільного віку засобами зображувальної діяльності. *Актуальні питання корекційної освіти*. 2019. Вип. 14. С. 137–147. DOI: 10.32626/2413-2578.2019-14.137-147.

⁵⁵ Гра по-новому, навчання по-іншому : методичний посібник / упор. О. Рома. Київ : The LEGO Foundation, 2018. 44 с.

між собою непеєднувані елементи, формувати зв'язки між елементами, що не мають нічого спільного⁵⁶.

Наприклад, вправа «*Склади фігуру*», що призначена для розвитку уваги, образності, просторового мислення.

Дитині пропонується скласти схематичні фігурки тварин зі смужок паперу, частин квадрата «танграм» або з кубиків, сторони яких пофарбовані в різні кольори. Кубики або смужки потрібно скласти таким чином, щоб вийшло зображення зайчика, кенгуру, лисички, павучка тощо⁵⁷.

Формування в дітей молодшого шкільного віку творчих здібностей відбувається в різних видах діяльності: образотворчій, музичній, художньо-мовленнєвій та ігровій. Малювання пензлем і пальцями, зубною щіткою та штампами, на мокрому папері та за допомогою плям і ниток, ліплення з пластиліну, тіста, глини, воску й парафіну, аплікація з паперу та картону, тканини, флори, складання цікавих казок і драматичних, вигадання музично-пластичних образів, імпровізація рухів під музику, творчі ігри – усе це сприяє розвитку творчого потенціалу дітей⁵⁸.

Наведемо приклади творчих завдань у практичній діяльності молодших школярів.

Вправа «*Незавершений малюнок*», що спрямована на розвиток відтворювальної уваги.

Дітям роздається серія незавершених малюнків. Пропонується послідовно назвати, який предмет зображений у кожному квадраті. На виконання роботи дається 1 хвилина. Матеріал для роботи можна підготувати самостійно (візьміть будь-яку картинку та заклейте окремі її елементи білим папером або викладіть із мозаїки чи пазлів картинку, а потім приберіть більшу частину елементів, залишивши 2-3 найбільш інформативні ділянки). Дітям пропонується визначити те, що тут зображено. Якщо вони не можуть впоратися із завданням, варто додати

⁵⁶ Грицкова Ю. Розвиток творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами LEGO-конструювання. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 12. Т. 2. С. 106–109. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-6085.2019.12-2.23>.

⁵⁷ Бабушкіна А., Умнова О. Найкращі ігри та вправи для розвитку пам'яті та інтелекту у дітей 5–9 років : навчально-методичний посібник. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2011. 320 с.

⁵⁸ Грицкова Ю. Розвиток творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами LEGO-конструювання. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 12. Т. 2. С. 106–109. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-6085.2019.12-2.23>.

один елемент. Продовжувати доти, доки діти точно не охарактеризують сюжет⁵⁹.

Зображувальна діяльність позитивно впливає на розвиток загальної та дрібної моторики, міжпівкульних зв'язків, фонематичних процесів і мовленнєвої функції, а також емоційно-вольової сфери дитини⁶⁰.

Вправа «**Крапки**» – гра для розвитку творчого мислення та уяви.

Розставити на аркуші паперу в довільному порядку крапки. Продемонструвати дитині на прикладі, як можна, поєднуючи їх, зробити малюнок. Потім дитина сама пробує намалювати щось таким чином. Використовувати всі крапки кожного разу не обов'язково⁶¹.

Вправа «**Пантоміма**», що спрямована на розвиток уяви та творчих здібностей дитини.

Запропонувати дитині зобразити за допомогою жестів, міміки, звуків який-небудь предмет (потяг, автомобіль, літак тощо) або тварину. Намагатися придумати смішні варіанти. Якщо з першого разу не вдається, варто на власному прикладі продемонструвати, як це потрібно робити. Запропонувати учневі вгадати те, що зображено, а потім помінятися ролями⁶².

2.2.1. Ігри та завдання для розвитку уяви, фантазії, мислення, мовлення й тактильного сприйняття

Завдяки ігровій діяльності краще розвиваються індивідуальні здібності учнів, оскільки вони не відчують психологічного тиску відповідальності, як зазвичай буває під час навчальної діяльності. Засвоєння знань відбувається в ненав'язливій формі, що значно полегшує та покращує запам'ятовування інформації. Педагогічно і психологічно продумане використання гри стимулює розумову діяльність, людина починає мислити нестандартно, проявляє себе в іншому амплуа. А це підвищує інтелектуальну активність, пізнавальну самостійність та ініціативність учнів. Ігровий підхід не є визначальним

⁵⁹ Бабушкіна А., Умнова О. Найкращі ігри та вправи для розвитку пам'яті та інтелекту у дітей 5–9 років : навчально-методичний посібник. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2011. 320 с.

⁶⁰ Кравченко В. Розвиток мовлення дітей дошкільного віку засобами зображувальної діяльності. *Актуальні питання корекційної освіти*. 2019. Вип. 14. С. 137–147. DOI: 10.32626/2413-2578.2019-14.137-147.

⁶¹ Бабушкіна А., Умнова О. Найкращі ігри та вправи для розвитку пам'яті та інтелекту у дітей 5–9 років : навчально-методичний посібник. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2011. 320 с.

⁶² Там само.

способом засвоєння навчального матеріалу, проте він значно збагачує педагогічну практику та розширює можливості учнів⁶³.

Розглянемо відповідну групу ігрових завдань.

2.2.1.1. Метод К. Станіславського

К. Станіславський радив акторам розвивати уяву за допомогою вправ у діях із предметами, яких у цей час немає в руках. Запропонуйте дитині зобразити, що:

- втягуєш нитку в голку;
- пришиваєш гудзик;
- з'їдаєш дуже смачну їжу;
- думаєш, що буде смачно, а виявляється гірко.

У цю гру можна грати колективно. Наприклад, перекидатися невидимим м'ячем або бризкати один на одного уявною водою зі склянок⁶⁴.

2.2.1.2. Домалюй

Гра для розвитку творчої уяви. На аркуші паперу малюють довільні штрихи, лінії. Їх необхідно доповнити, домалювати, щоб вийшло зображення будь-якого предмета. У цю гру цікаво грати вдвох (дорослому та дитині). При цьому завдання вони виконують почергово: то один пропонує «закарлючку», то інший. Дитина, дивлячись на приклад дорослого, опановує нові способи уявлення різних об'єктів⁶⁵.

Як літературним матеріалом, що дасть змогу зробити гру більш цікавою, можна скористатися казками В. Сутєєва «Примхлива кішка» та «Мишеня і олівець». Краще, якщо використати книги з ілюстраціями самого В. Сутєєва.

2.2.2. Ігри та завдання для розвитку уяви, фантазії, мислення, мовлення й тактильного сприйняття з використанням LEGO-конструктора

Дітям подобається працювати з LEGO. Конструктор LEGO допомагає їм втілювати в життя свої задуми, будувати й вигадувати, захоплено працюючи та насолоджуючись результатом. Діти відчувають себе творцями, експериментують і створюють щось нове для себе та своєї гри. Ігри з конструктором довго не набридають, оскільки

⁶³ Пузан Ю. Застосування ігрових технологій на уроках у Новій українській школі. *Міжнародний мультидисциплінарний науковий журнал «ЛОГОС. Мистецтво наукової думки»*. 2019. № 6. С. 57–61. DOI <https://doi.org/10.36074/2617-7064.06.00.014>.

⁶⁴ Бабушкіна А., Умнова О. Найкращі ігри та вправи для розвитку пам'яті та інтелекту у дітей 5–9 років : навчально-методичний посібник. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2011. 320 с.

⁶⁵ Там само.

забезпечують значну варіативність, різноманітність комбінацій. Конструюючи під час самостійної, вільної конструктивно-ігрової діяльності, діти уявляють, фантазують, розкривають свій творчий потенціал⁶⁶.

Розглянемо відповідну групу ігрових завдань.

2.2.2.1. Створи-домалюй!

Діти вчаться творчо мислити, експериментувати, працювати самостійно та у групі, домовлятися, поважати думку інших. Основні завдання:

1. Діти створюють будь-яку фігуру за заданою темою (тварини, рослини, будівлі тощо).

2. Далі діти прикладають створену модель на аркуш формату А4 і обводять її.

3. Педагог пропонує домальовати олівцями чи фломастерами деталі/частини тіла.

4. Діти презентують свою роботу.

Запитання до дітей:

– Чому ви вирішили створити саме цю тварину (рослину, будівлю)?

– Що було найцікавішим під час виконання цієї справи?⁶⁷

2.2.2.2. Бюро дизайнерів

1. Діти об'єднуються в пари/команди та створюють великі споруди або декілька споруд із цеглинок.

2. Обводять контур створених моделей на аркуші більшого формату.

3. Об'єднують обведені моделі в єдиний сюжет, домальовуючи необхідні деталі, об'єкти.

Запитання до дітей:

– Що створила ваша команда?

– Як розподілено ролі?

– Що незвичайного є на вашому малюнку?

Запропонуйте дітям поставити запитання один одному та ознайомитися з роботами інших команд⁶⁸.

2.2.2.3. Не скажу, а покажу

⁶⁶ Грицкова Ю. Розвиток творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами LEGO-конструювання. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 12. Т. 2. С. 106–109. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-6085.2019.12-2.23>.

⁶⁷ Шість цеглинок в освітньому просторі школи : методичний посібник / упор. О. Рома. Київ : The LECO Foundation, 2018. 32 с.

⁶⁸ Шість цеглинок в освітньому просторі школи : методичний посібник / упор. О. Рома. Київ : The LECO Foundation, 2018. 32 с.

Діти вчаться творчо підходити до виконання завдання, використовувати раніше набутий досвід і вміння, застосовувати просторову уяву. Основні завдання:

1. Діти в малих групах (по 3-4 особи) отримують набір цеглинок.
2. Дорослий говорить одній дитині з групи слово (наприклад, *сонце, вода, м'яч* тощо) так, щоб решта не чули.
3. Дитина повертається до групи та намагається із цеглинок збудувати це слово (не літери, а поняття), не розмовляючи. Лише коли хтось із групи назве правильне слово, дитина може сказати «так».
4. Коли група відгадає слово, наступна дитина з групи отримує нове слово від дорослого, і гра триває.

Запитання до дітей:

- Що допомогло швидко відгадати слово?
- Чи всі слова можна показати за допомогою цеглинок?
- Що було легше: будувати чи відгадувати?

Поради та хитрощі:

- переконайтеся, що в дітей досить часу для будівництва слова/поняття;
- слова можна не говорити дітям, а показувати на картках. Так ніхто не почує слово, а дитина точно зрозуміє, що потрібно будувати;
- якщо це завдання виконувати зі старшими дітьми, можна підготувати складніші слова (*вулкан, школа* тощо) чи навіть речення (*дитина плаче, дівчинка танцює* тощо)⁶⁹.

2.2.2.4. Кольорові асоціації

Діти вчаться зосереджуватися під час виконання завдання, асоціативно мислити, логічно обґрунтовувати свою думку, тренувати пам'ять. Основні завдання:

1. Діти сідають колом. Розмістити в середині кола набір цеглинок, різних за формою та кольором.
2. Попросити дітей назвати будь-який фрукт. Діти повинні взяти та покласти перед собою цеглинку такого кольору, з яким у них асоціюється цей фрукт.
3. Якщо в дітей цеглинки різних кольорів, попросити їх пояснити, чому, на їхню думку, так трапилося.
4. Далі педагог пропонує дітям назвати характеристики, якості та властивості названого фрукта.

Запитання до дітей:

- Для чого в житті потрібні кольори?
- Що буває тільки одного кольору, різнокольоровим?

⁶⁹ Гра по-новому, навчання по-іншому : методичний посібник / упор. О. Рома. Київ : The LEGO Foundation, 2018. С. 32.

– Що можна приготувати із цього фрукта?

Порада: пам'ятайте, що в цьому завданні немає правильних чи неправильних відповідей. Діти не повинні виправляти один одного, адже в уяві однієї дитини яблуко може бути зеленим, а в уяві іншої – червоним⁷⁰.

2.2.2.5. Кольоровий код

1. Педагог називає поспіль фрукти та овочі (або розповідає історію про них), а діти викладають цеглинки-асоціації в рядок.

2. Після цього діти розшифровують кольорову послідовність, називаючи фрукти та овочі в тому порядку, у якому називав педагог.

3. Педагог просить дітей поміняти певні цеглинки місцями та «розшифрувати» створений кольоровий код⁷¹.

Для поглиблення знань дітей і формування цілісної картини довкілля використовувалися міжпредметні зв'язки та елементи міжгалузевої інтеграції (мовно-літературна, іншомовна, математична, природнича, історична, мистецька) через спільність тем.

Розробляючи інтегровані уроки, ми враховували індивідуальні особливості дітей, їхні здібності, інтереси, а також вимоги Державного стандарту початкової освіти Нової української школи. При цьому перевага надавалася художньо-ігровим формам роботи (наприклад, ранковій зустрічі, емоційним, морально-етичним, художнім, порівняльним, музичним, художньо-літературним, театралізованим, хореографічним та іншим формам). Це сприяло ефективному опануванню молодшими школярами специфіки художньо-образної мови різних видів діяльності та розумінню її цілісності через спільний тематизм.

2.3. Порівняльний аналіз результатів констатувального та формувального етапів дослідження з підвищення рівнів творчого розвитку дітей молодшого шкільного віку в умовах інклюзивної освіти

На заключному етапі дослідження було проведено серію контрольних зрізів із метою з'ясування доцільності й ефективності експериментальної роботи з підвищення рівнів творчого розвитку дітей молодшого шкільного віку в умовах інклюзивної освіти. Діагностичні зрізи здійснювалися за кожним критерієм відповідно до завдань констатувального експерименту.

⁷⁰ Гра по-новому, навчання по-іншому : методичний посібник / упор. О. Рома. Київ : The LEGO Foundation, 2018. С. 14.

⁷¹ Там само.

Змогу зробити достовірні висновки про ефективність експериментальної роботи дали проведені спостереження за молодшими школярами, аналіз їхніх дій і творчих виявів, індивідуальні бесіди з ними за діагностичними методиками, аналогічними тим, що використовувалися на констатувальному етапі педагогічного дослідження, а також порівняльний аналіз отриманих емпіричних даних. Це дало змогу проаналізувати динаміку рівнів творчого розвитку дітей молодшого шкільного віку за визначеними критеріями з відповідними їм показниками.

Проведена дослідницько-експериментальна робота на цьому етапі актуалізувала *емоційно-почуттєву сферу* дітей молодшого шкільного віку експериментальних груп. Для зручності результати формувального етапу дослідження за емоційно-почуттєвим критерієм наведено в таблиці 4.

Таблиця 4

**Результати формувального етапу дослідження
за емоційно-почуттєвим критерієм**

Рівні	ЕГ (51)		КГ (49)	
	%	К-сть осіб	%	К-сть осіб
Достатній	49	25	49	24
Задовільний	41,2	21	38,8	19
Початковий	9,8	5	12,2	6

Як бачимо, отримані під час проведення формувального етапу експерименту результати свідчать про ефективність дібраної методики, що простежується в порівняльному аналізі контрольних зрізів на початку та наприкінці експерименту. Кількісний показник достатнього рівня в експериментальній групі зріс на 3,9%, тоді як такий показник у контрольній групі збільшився лише на 2,1%. Збільшення простежується і на задовільному рівні: показник експериментальної групи зріс на 2%, тоді як у контрольній групі якісних змін не відбулося. Значні якісні зміни відбулися на початковому рівні, на якому кількість дітей експериментальної групи зменшилася на 5,9%, а в контрольній групі – на 2,1%.

Порівняльні результати на констатувальному та формувальному етапах дослідження за емоційним критерієм представлено в таблиці 5.

Таблиця 5

Порівняльні результати на констатувальному та формуальному етапах дослідження за емоційно-почуттєвим критерієм

Рівні Групи	Початок експерименту		Кінець експерименту		Різниця	
	ЕГ, %	КГ, %	ЕГ, %	КГ, %	ЕГ, %	КГ, %
Достатній	45,1	46,9	49	49	+3,9	+2,1
Задовільний	39,2	38,8	41,2	38,8	+2	0
Початковий	15,7	14,3	9,8	12,2	-5,9	-2,1

За результатами визначення *когнітивно-пізнавального критерію* творчого розвитку молодших школярів в умовах інклюзивної освіти з'ясовано, що до достатнього рівня в експериментальній групі віднесено 14 дітей (або 27,4%), у контрольній групі – 11 дітей (або 22,4%); задовільний рівень виявили 18 дітей (або 35,3%) в експериментальній групі та 19 дітей (або 38,8%) у контрольній групі; початковий рівень когнітивно-пізнавального критерію відзначений у 19 осіб (або 37,3%) експериментальної групи та 19 осіб (або 38,8%) контрольної групи. Тобто спостерігаємо збільшення обсягу, глибини та індивідуальності під час створення продуктів діяльності дітьми молодшого шкільного віку. Для зручності результати формуального етапу дослідження за когнітивно-пізнавальним критерієм наведено в таблиці 6.

Таблиця 6

Результати формуального етапу дослідження за когнітивно-пізнавальним критерієм

Рівні	ЕГ (51)		КГ (49)	
	%	К-сть осіб	%	К-сть осіб
Достатній	27,4	14	22,4	11
Задовільний	35,3	18	38,8	19
Початковий	37,3	19	38,8	19

Провівши порівняльний аналіз контрольних зрізів за результатами констатувального та формуального етапів дослідження за когнітивно-пізнавальним критерієм, маємо такі результати: кількісний показник достатнього рівня в експериментальній групі зріс на 3,9%, тоді як у контрольній групі змін не відбулося. Суттєві зміни відбулися на задовільному рівні: показники зросли як в експериментальній групі (+25,2%), так і в контрольній групі (+32,6%). Якісних та кількісних змін на початковому рівні когнітивно-пізнавального критерію в обох групах не виявлено.

Порівняльні результати на констатувальному та формуальному етапах дослідження за когнітивно-пізнавальним критерієм представлено в таблиці 7.

Таблиця 7

Порівняльні результати на констатувальному та формуальному етапах дослідження за когнітивно-пізнавальним критерієм

Рівні Групи	Початок експерименту		Кінець експерименту		Різниця	
	ЕГ, %	КГ, %	ЕГ, %	КГ, %	ЕГ, %	КГ, %
Достатній	23,5	22,4	27,4	22,4	+3,9	0
Задовільний	39,2	38,8	64,7	71,4	+25,2	+32,6
Початковий	37,3	38,8	37,3	38,8	0	0

Аналіз результатів формуального етапу дослідження за поведінково-діяльним критерієм дав змогу визначити рівень самостійності дітей під час виконання ними творчих робіт та засвідчив такі результати: достатній рівень в експериментальній групі дітей молодшого шкільного віку продемонстрували 8 осіб (або 15,7%), у контрольній групі – 4 особи (або 8,2%); задовільний рівень виявили 33 особи (або 64,7%) експериментальної групи та 35 осіб (або 71,4%) контрольної групи. До початкового рівня віднесено по 10 дітей експериментальної та контрольної груп, що становить 19,6% та 20,4% відповідно. Результати формуального етапу дослідження за поведінково-діяльним критерієм наведено в таблиці 8.

Таблиця 8

Результати формуального етапу дослідження за поведінково-діяльним критерієм

Рівні	ЕГ (51)		КГ (49)	
	%	К-сть осіб	%	К-сть осіб
Достатній	15,7	8	8,2	4
Задовільний	64,7	33	71,4	35
Початковий	19,6	10	20,4	10

Порівняльний аналіз констатувального та формуального етапів за поведінково-діяльним критерієм дав змогу встановити, що показник достатнього рівня в експериментальній групі зріс на 9,8%, тоді як у контрольній групі змін не відбулося. Зміна відбулася також за показниками задовільного рівня: в експериментальній групі кількісний показник знизився на 3,9%, проте в контрольній групі такий показник, навпаки, збільшився на 4,1%. Покращився показник і на початковому

рівні: кількість таких дітей в експериментальній групі зменшилася на 5,9%, а в контрольній групі – на 4,1%.

Порівняльні результати на констатувальному та формувальному етапах дослідження за поведінково-діяльнісним критерієм представлено в таблиці 9.

Таблиця 9

Порівняльні результати на констатувальному та формувальному етапах дослідження за поведінково-діяльнісним критерієм

Групи \ Рівні	Початок експерименту		Кінець експерименту		Різниця	
	ЕГ, %	КГ, %	ЕГ, %	КГ, %	ЕГ, %	КГ, %
Достатній	5,9	8,2	15,7	8,2	+9,8	0
Задовільний	68,6	67,3	64,7	71,4	-3,9	+4,1
Початковий	25,5	24,5	19,6	20,4	-5,9	-4,1

Здійснивши порівняльний аналіз результатів констатувального та формувального етапів дослідження, можемо зробити висновок, що проведена робота з підвищення рівнів творчого розвитку дітей молодшого шкільного віку в умовах інклюзивної освіти в експериментальній групі виявилася доцільною, оскільки результати всіх рівнів за обраними критеріями якісно збільшилися. Проте варто зауважити, що під час цієї роботи виявлено й деякі особливості в роботі з дітьми з психофізичними порушеннями, які під час діяльності демонстрували повільний темп, інколи навіть інертність. За спроби прискорити темп діяльності виникала проблема з якістю виконуваної роботи.

Однак такі особливості передбачені законодавчою базою освіти та потребують виділення більшої кількості часу в роботі із зазначеними дітьми. Зокрема, у п. 5 ст. 12 Закону України «Про освіту» зазначено: «Особи з особливими освітніми потребами можуть розпочинати здобуття початкової освіти з іншого віку (не з шести років – *Т. Д., О. В.*), а тривалість здобуття ними початкової та базової середньої освіти може бути подовжена з доповненням освітньої програми корекційно-розвитковим складником»⁷².

ВИСНОВКИ

На основі аналізу та узагальнення науково-педагогічних досліджень визначено зміст понять «інклюзивне освітнє середовище», «творчий розвиток», а також теоретично обґрунтовано й експериментально

⁷² Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2145-19>.

перевірено ефективність застосування інноваційних технологій для творчого розвитку молодших школярів в умовах інклюзивної освіти.

Для ефективності здійснення освітнього процесу в початковій школі для дітей із психофізичними порушеннями необхідно створити відповідне інклюзивне освітнє середовище, під яким варто розуміти сукупність організаційних, фізичних, психолого-педагогічних і соціальних умов. Визначено критерії та показники творчого розвитку дітей молодшого шкільного віку в умовах інклюзивної освіти, зокрема:

- емоційно-почуттєвий (наявність у дітей молодшого шкільного віку мотивів, інтересу, позитивних емоцій, здатність співпереживати за долю персонажів, формувати уявлення про цінності, уміння висловлювати своє ставлення до прослуханого (прочитаного), уміння висловлювати елементарні оцінні судження);

- когнітивно-пізнавальний (з'ясування обсягу, глибини та індивідуальності під час створення продуктів діяльності);

- поведінково-діяльнісний (рівень самостійності дітей під час виконання ними творчих робіт і їх якість).

Охарактеризовано рівні творчого розвитку дітей молодшого шкільного віку в умовах інклюзивної освіти (достатній, задовільний, початковий). З метою перевірки рівнів творчого розвитку дітей молодшого шкільного віку здійснено упровадження інноваційних технологій в освітній процес в експериментальній групі за підготовленою методикою.

У ході роботи з'ясовано, що в дітей, які мають легкі психофізичні порушення, спостерігаються низька працездатність, розсіяна увага, нестійка пам'ять, гальмування сенсомоторних процесів та пізнавальної активності.

Унаслідок здійснення порівняльного аналізу результатів констатувального та формуального етапів дослідження зроблено висновок про те, що проведена робота з підвищення рівнів творчого розвитку дітей молодшого шкільного віку в умовах інклюзивної освіти в експериментальній групі виявилася доцільною, оскільки результати всіх рівнів за обраними критеріями якісно збільшилися.

АНОТАЦІЯ

У роботі представлено теоретичне узагальнення актуального нині питання творчого розвитку дітей молодшого шкільного віку в умовах інклюзивної освіти. Метою дослідження є теоретичне обґрунтування особливостей використання інноваційних технологій для творчого розвитку дітей молодшого шкільного віку в умовах інклюзивної освіти та експериментальна перевірка їх ефективності.

Відповідно до теми та мети дослідження визначено такі завдання: 1) проаналізувати психолого-педагогічні основи творчого розвитку дітей молодшого шкільного віку; 2) охарактеризувати інклюзивне освітнє середовище та особливості застосування інноваційних технологій в освітньому процесі початкової школи; 3) виокремити критерії творчого розвитку дітей молодшого шкільного віку в умовах інклюзивної освіти з відповідними показниками; 4) охарактеризувати стан творчого розвитку дітей молодшого шкільного віку в умовах інклюзивної освіти; 5) упровадити в освітній процес початкової школи інноваційні технології з метою творчого розвитку дітей молодшого шкільного віку в умовах інклюзивної освіти; 6) експериментально перевірити ефективність застосування інноваційних технологій для творчого розвитку молодших школярів в умовах інклюзивної освіти.

Для розв'язання поставлених завдань використано такі методи дослідження, як теоретичні (аналіз, синтез, класифікація та узагальнення психолого-педагогічних положень з обраної теми) та емпіричні (спостереження, бесіди, прогнозування, констатувальний, формувальний і контрольний етапи педагогічного експерименту).

У роботі узагальнено зміст поняття «інклюзивне освітнє середовище», теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено ефективність застосування інноваційних технологій для творчого розвитку молодших школярів в умовах інклюзивної освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабушкіна А., Умнова О. Найкращі ігри та вправи для розвитку пам'яті та інтелекту у дітей 5–9 років : навчально-методичний посібник. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2011. 320 с.

2. Безлюдний О. Деякі питання теоретико-педагогічних ідей і концепцій виховання дітей в українському суспільстві. *Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки»*. Черкаси, 2012. Вип. 24(237). С. 3–7.

3. Бут Т. Показатели инклюзии : практическое пособие / пер. с англ. И. Анисеева ; под ред. М. Вогана. Москва : РООИ «Перспектива», 2011. 124 с.

4. Бутенко О., Рябошапка О., Воедило О. Моральне виховання молодших школярів: педагогіка партнерства в Новій українській школі. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5 «Педагогічні науки: реалії та перспективи»*. 2019. Вип. 71. С. 42–45. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2019.71.10> 42–45.

5. Ватаманюк Г. Особливості використання дитячої книги в процесі розвитку творчості старших дошкільників. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2020. № 27. Т. 1. С. 224–229. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/27.203419>.

6. Виховання та розвиток дітей в інклюзивному освітньому середовищі : навчально-методичний посібник / уклад. Т. Дука. Умань : ФОП Жовтий О.О., 2016. 125 с.

7. Выготский Л. Воображение и творчество в детском возрасте: психологический очерк : книга для учителя. 3-е изд. Москва : Просвещение, 1991. 93 с.

8. Гилфорд Дж. Три стороны интеллекта. *Психология мышления* / под ред. А. Матюшкина. Москва : Прогресс, 1965. С. 433–456.

9. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 373 с.

10. Гра по-новому, навчання по-іншому : методичний посібник / упор. О. Рома. Київ : The LEGO Foundation, 2018. 44 с.

11. Грицкова Ю. Розвиток творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами LEGO-конструювання. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 12. Т. 2. С. 106–109. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-6085.2019.12-2.23>.

12. Демченко І. Підготовка вчителя до роботи в інклюзивній початковій школі : монографія. Умань : ФОП Жовтий О.О., 2015. 500 с.

13. Демченко І. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутнього вчителя початкових класів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.04, 13.00.03. Умань, 2016. 496 с.

14. Демченко І., Пічкур М., Близнюк Т. Творчий розвиток учнів початкової школи засобами образотворчого мистецтва : монографія. Київ : Оміда, 2009. 218 с. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/577/1/МОНОГРАФІЯ.pdf>.

15. Денисюк Т., Рябошапка О. Інноваційні технології у процесі підготовки майбутніх педагогів до роботи в сучасному освітньому просторі. *The 6th International youth conference «Perspectives of science and education»* (December 14, 2018). New York, USA : SLOVO/WORD, 2018. P. 527–536.

16. Денисюк Т., Рябошапка О. Підготовка учителів до гуманізації освітнього процесу як педагогічна проблема. *Початкова освіта: сучасні перспективи розвитку* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Кременчук, 14 грудня 2018 р. Кременчук : Кременчуцький педагогічний коледж імені А.С. Макаренка, 2018.

С. 164–167. URL: <https://pu.org.ua/Матеріали%20конференції%202014.12.2018%20р..pdf>.

17. Державний стандарт початкової освіти : затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/prozatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti>.

18. Дихта-Кірфф В. Формування у старших дошкільників креативності в центрах розвитку дитини : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Київ, 2018. 283 с.

19. Інтегровані уроки в початковій школі / упор. Н. Вегера. Тернопіль ; Харків : Ранок, 2010. 160 с.

20. Іщенко Л. Мотиваційна готовність студентів до формування творчої особистості дітей старшого дошкільного віку. *Науковий журнал «Молодий вчений»*. 2018. № 3(55). С. 93–97.

21. Іщенко Л. Організаційно-педагогічні умови підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти до розвитку творчого потенціалу дітей 5–6 років. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2018. № 1(42). С. 82–86.

22. Іщенко Л. Педагогічна система розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини* : ФОП Жовтий О.О., 2017. Вип. 2. С. 176–185.

23. Іщенко Л., Демченко І. Формування творчої активності дошкільників в умовах святково-ігрового дозвілля. *Проблеми освіти*: збірник наукових праць. Вінниця : ТОВ «Нілан – ЛТД», 2018. Вип. 88. Ч. 1. С. 185–195.

24. Іщенко Л., Орос І., Ляховець О. Психолого-педагогічна діагностика готовності майбутнього вихователя до формування творчої особистості дошкільника. *Наука і освіта*. 2017. № 10. С. 82–89. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2017-10-10>.

25. Калініченко І. Особливості формування інклюзивного освітнього середовища для забезпечення всебічного розвитку дитини. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. 2012. № 9. С. 120–126. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apnvlorp_2012_9_15.

26. Колупаєва А., Найда Ю. Здійснення процесу оцінки та розробки індивідуального навчального плану. *Інклюзивна школа: особливості організації та управління* : навчально-методичний посібник / за заг. ред. Л. Даниленко. Київ, 2007. С. 68–78.

27. Колупаєва А., Таранченко О. Інклюзивна освіта: від основ до практики : монографія. Київ : ТОВ «АТОПОЛ», 2016. 152 с.

28. Корольова Л. Підготовка майбутніх учителів початкових класів Нової української школи до розвитку креативних здібностей молодших

школярів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія 5 «Педагогічні науки: реалії та перспективи». 2019. Вип. 71. 2019. С. 147–151. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2019.71.34>.

29. Кравченко В. Розвиток мовлення дітей дошкільного віку засобами зображувальної діяльності. *Актуальні питання корекційної освіти*. 2019. Вип. 14. С. 137–147. DOI: 10.32626/2413-2578.2019-14.137-147.

30. Малишевська І., Демченко І., Чирва Г. Соціально-гуманістична функція інклюзивної освіти. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2019. Вип. 3. С. 120–126. DOI: <https://doi.org/10.31499/2307-4906.3.2019.190344>.

31. Моляко В. Психологические проблемы творческой одаренности. Киев : Знание, 1995. 52 с.

32. Мотуз Т. Цінності професійної діяльності вчителя початкових класів Нової української школи. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : збірник наукових праць. Запоріжжя : КПУ, 2020. № 70. Т. 3. С. 85–88. DOI: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.70-3.15>.

33. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи. Київ : Міністерство освіти і науки України, 2016. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>.

34. Омельчук Г. Проектна діяльність: розвиток пізнавальної активності та реалізація творчого потенціалу учнів. *Початкова освіта*. 2013. № 7. С. 12–13.

35. Павленко І., Курліщук І. Особливості розвитку творчих здібностей учнів засобами мистецтва в сучасній загальноосвітній школі. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : збірник наукових праць. Запоріжжя : КПУ, 2020. № 70. Т. 3. С. 89–93. DOI: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.70-3.16>.

36. Педагогічні технології в початковій школі : навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів напряму підготовки «Початкова освіта» / авт.-уклад. С. Дубяга. Мелітополь : Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2015. 160 с.

37. Починок Є. Ергономічні умови створення безпечного освітнього середовища початкової школи як чинник протидії булінгу. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : збірник наукових праць. Запоріжжя : КПУ, 2020. № 70. Т. 3. С. 98–103. DOI: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.70-3.18>.

38. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2145-19>.

39. Проблемне навчання в Новій українській школі : методичний посібник для студентів педагогічних коледжів / уклад. : Т. Денисюк, О. Рябошапка. Умань : ВПЦ «Візаві», 2019. 112 с.

40. Пузан Ю. Застосування ігрових технологій на уроках у Новій українській школі. *Міжнародний мультидисциплінарний науковий журнал «ЛОГОС. Мистецтво наукової думки»*. 2019. № 6. С. 57–61. DOI <https://doi.org/10.36074/2617-7064.06.00.014>.

41. Рябошапка О. Вплив книги на формування особистості дитини: історичний аспект. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : збірник наукових праць. Запоріжжя : КПУ, 2020. № 70. Т. 3. С. 20–24. DOI: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.70-3.3>.

42. Рябошапка О. Проблема підготовки майбутніх фахівців початкової освіти до здійснення управління освітньою діяльністю молодших школярів. *Тенденції сучасної підготовки майбутніх учителів початкової школи* : матеріали всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, м. Умань, 18–19 жовтня 2018 р. Умань : ВПЦ «Візаві», 2018. С. 178–180.

43. Середа О. Розвиток і формування особистості молодшого школяра в умовах естетично-творчої діяльності. *Рідна школа*. 2015. № 4. С. 60–63.

44. Софій Н., Найда Ю. Концептуальні аспекти інклюзивної освіти. *Інклюзивна школа: особливості організації та управління* : навчально-методичний посібник / за заг. ред. Л. Даниленко. Київ, 2007. С. 9–17.

45. Стромчинська О. Скарбничка педагогічної майстерності : методичний посібник. Тернопіль : Мальва-ОСО, 2009. 68 с.

46. Таранченко О. Тенденції сучасної освіти: роль педагога у створенні ефективної інклюзивної школи. *Дефектологія. Особлива дитина: навчання та виховання*. 2011. № 1. С. 18–24.

47. Технології виховної роботи з дітьми: історія та сучасність : навчально-методичний посібник / уклад. Т. Дука. Умань : ФОП Жовтий О.О., 2016. 120 с.

48. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В. Шинкарука. 2-е вид., доп. і перероб. Київ : Головна редакція УРЕ, 1986. 800 с.

49. Шість цеглинок в освітньому просторі школи : методичний посібник / упор. О. Рома. Київ : The LECO Foundation, 2018. 32 с.

50. Шульга Л. Упровадження технології розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку на заняттях із малювання. Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного

університету імені Івана Франка. 2019. № 23. Т. 3. С. 179–183.
DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/23.166833>.

51. Barton L. Inclusive education and teacher education : A basis for hope or a discourse of delusion? Brussels, 2003. 112 p.

52. Demchenko I., Ishchenko L. Categorical apparatus of the problem of primary school teachers training for the professional activity in the case of inclusive education. *Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки»*. 2018. № 3. С. 36–42.

53. Psycho-Pedagogical Conditions for Preparing Future Teachers for Their Interaction with Students' Parents in Inclusive Practice in Primary Schools / O. Bezliudnyi, M. Bevzyuk, I. Demchenko, S. Tsymbal-Slatvinska, I. Babii, O. Kozii, V. Bezliudna, O. Butenko, N. Dudnyk, A. Nikitenko, O. Riaboshapka, L. Kolesnik. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*. 2020. Vol. 11. Iss. 2. P. 160–177. URL: <https://doi.org/10.18662/brain/11.2/80>.

Information about the authors:

Duka T. M.,

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Psychology and Pedagogy
of Child Development

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
2, Sadova str., Uman, Cherkasy region, 20300, Ukraine

Riaboshapka O. V.,

Candidate of Pedagogical Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Psychology and Pedagogy
of Child Development

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
2, Sadova str., Uman, Cherkasy region, 20300, Ukraine